

Sipos Lajos

„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”

Tamási Áron 125

„Világlátásnak, tapasztalásnak árát fizeti az ember”

1918 szeptemberében nyilvánvalóvá vált a központi hatalmak háborús veresége. Bulgária 25-én békét kért, október 4-én a német, az osztrák–magyar és a török kormány jegyzékben azonnali fegyverszünetre és béketárgyalásokra tett javaslatot. 17-én Tisza István miniszterelnök a parlamentben bejelentette a háború elvesztését, 31-én az ellenzék vezére, Károlyi Mihály gróf megkapta a királytól a miniszterelnöki megbízást, s megalakította a maga kormányát.

Ebben az időszakban éleződtek ki a Monarchiában a nemzetiségi ellentétek. Az önálló állam alapítására készülő csehek és szlovákok, valamint a délszlávok megalakították a maguk nemzeti tanácsait. Ezt tették az új államformát kívánó osztrákok és németek is. Október 30-án megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Egy nappal később Budapesten létrejött a Román Nemzeti Tanács, amely aztán áttette székhelyét Aradra, s a helyi román nemzeti tanácsok segítségével igyekezett fokozatosan átvenni a politikai hatalmat Erdély és a Partium felett. Ez a testület írásban felszólította a magyar kormányt a hatalom átadására.

József főherceg, aki IV. Károly megbízásából a királyi hatalmat gyakorolta Magyarországon, a kinevezett kormány és a parlament kinyilvánította, készek a románság minden kívánságát teljesíteni, ha a románok nem törnek Magyarország területi egysége ellen. A román nemzetiségűek, akik a ma Romániához tartozó egykori magyarországi területeken az 1910-es népszámlálás adatai szerint az összlakosság 53,84%-át alkották (a 31,65%-nyi magyar és a 10,61%-nyi német anyanyelvűvel szemben), ebben a kérdésben nem voltak egységes álláspontón. A többség a teljes elszakadást és a Román Királysággal való egyesülést kívánta. A Román Nemzeti Tanács nem volt hajlandó érdemi tárgyalásra a magyar kormány nemzetiségügyi miniszterével, Jászi Oszkárral az általa kidolgozott erdélyi provizóriumtervezetről, kantonokra osztott Magyarországról, ahol az egyes kerületek hatáskörébe tartozott volna a közigazgatás, a közegészségügy, a föld-

művelés, a népjólét, az igazságügy és a közoktatás, meg arról sem, hogy a magyar kormányzat kész átruházni a Román Nemzeti Tanácsra mindazon járások igazgatását, amelyekben a románság többségben él. Voltak, akik Erdélyt Jászihoz hasonlóan svájci mintára szervezett köztársasággá akarták átalakítani, vagy Románia demokratizálódását, esetleg Erdélynek Románián belüli autonómiáját követelték. A Román Nemzeti Tanács azonban elutasította elképzeléseiket. Ferdinánd román király november 10-én általános mozgósítást rendelt el Ó-Romániában, ahogy később mondták a két dunai fejedelemségből, a Havas-földből és Moldvából 1859-ben alakult államot; ugyanezen a napon a király kiáltványt intézett a katonasághoz, harcba hívta őket „minden románok egyesülésé"-ért. November 15-én és 16-án elkezdődött Székely-föld megszállása. A hónap végére a csapatok elérték az Óradna–Maroshévíz–Csíkszereda–Barót-vonalat. A Tölgyesi-szoroson teljes ezredek jöttek át, s erőltetett menetben haladtak előre.

A román csapatok a december 1-jére Gyulafehérvárra meghirdetett nemzetgyűlésnek kívántak nyomatékot adni. December 2-án megalakult a kormányzótanács, pár nappal később pedig (az itt élő magyarok tiltakozása ellenére) hivatalosan is felajánlották Ferdinánd királynak az Erdély feletti hatalmat.

*

Amikor „a románok kézhez vették" a székelyeket (amint az *Ábel a rengetegben* című regényben olvasható erről az időről), Tamási Áron egy hónapja már a kolozsvári egyetem joghallgatója volt. Innen 1921. október 21-én átiratkozott a Kolozsvárt működő egyetlen magyar nyelvű főiskolára, a Kereskedelmi Akadémiára.

A négy évfolyamos intézmény hallgatójaként a Szent József Fiúnevelő Otthon lakója lett. Heten laktak egy szobában. Közülük kettő, Magyarosi Zoltán és Halmágyi Antal valamilyen kisebb újságnál szerepelt egy novellával, tudósítással, egy-egy hírrel. Ez a két diáktárs elhatározta, jelentkezni fognak a Kolozsvárt megjelenő Keleti Újság 1922. március 3-án meghirdetett novellapályázatára. Tamási Áron hirtelen ötlettől vezérelve úgy döntött, ő is megpróbálkozik. Az első pillanatban „semmi nem jutott" eszébe, „amiről novellát írhat"-na. Végre azután előderengett egy alak, akiről megírta a *Szász Tamás, a pogány* című novellát, amely 1922. július 23-án (az időközben ügyviteli szabálytalanságok miatt eredménytelennek nyílvánított és meghosszabbított pályázattól függetlenül) megjelent a Keleti Újságban. A szerző, akinek az időközben megkapott diplomáján „Tamás Áron" név olvasható, itt „Tamási Áron"-ként jelöli magát.

*

Az „impériumváltás” új helyzetbe hozta az Erdélyi-medence és a Partium irodalmát. Az itt élő, öntudatukat és anyanyelvüket egyformán őrző „székelyek” és a „magyarok” – a Kárpát-medencében élő román, szlovák, szerb, horvát és ruszin nemzetiségűekhez hasonlóan, a nyugat-európai nemzetekhez képest száz–kétszáz év késéssel – a 18–19. században foglalták szavakba nemzeti-irodalmi programjaikat, ekkor térképezték föl nemzeti múltjukat. A 20. század első éveiben ebben a régióban hangot kaptak a modernizációs törekvések, megfogalmazódott az igény, hogy a Budapest-központú és a korábbi alapítású irodalmi társaságokkal szemben Erdélyben és a Partiumban önálló irodalmi fórumok jöjjenek létre. Ilyen volt a „Körös parti Párizsban”, Nagyváradon megjelentetett (és évenkénti irodalmi antológiának tervezett) gyűjtemény,

A Holnap Ady, Babits, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka műveivel, az 1909-ben Kolozsvárt közreadott *Közös úton* című könyv Andor Gyula, Berde Mária, Harsányi Zsolt, Indig Ottó, Ligeti Ernő, Németh Andor és N. Papp Dezső alkotásaival, az 1910-ben Temesváron megalakított Dél Irodalmi Társaság és a megindított Magyar Dél című folyóirat. Ugyanitt alapították 1911-ben a Haladást, 1914-ben az Erdélyi Figyelőt. 1912-ben adta ki Kós Károly a mindössze tizenkét számot megért lapját, az Adyt és Móriczot népszerűsítő Kalotaszeget.

1918 és 1922 között döntően más volt a helyzet. Az itt születő-formálódó irodalom többféle inspiráció eredményeként alakult. Szavakba foglalta a magyar nemzetiségűek történelmi csalódását és jövőtől való félelmét. Ezt tette Reményik Sándor Végvári álnéven közreadott és rögtön népszerűvé vált verseivel, például az 1920. június 4-e, a trianoni békediktátum aláírása előtti és utáni napokban készült művekkel: az *Egy tollvonás*, *A csonka test,* a *Gyűrűt készítettek* című*e*kkel. 1921–22-ben a „székelyek nagyáldozatát” és Csaba királyfi mondáját *Székely himnusszá* formálta Csanády György (1895–1952) egykori székelyudvarhelyi diák, a későbbi költő, szerkesztő, hangjátékíró és Mihalik Kálmán orvostan-hallgató.

1920 decemberében a Keleti Újság nem a múlt valóságos vagy elgondolt tragédiáin merengett, hanem a politikai tevékenység megkezdését sürgette, és a romániai közéletbe való bekapcsolódás fontosságáról írt. Tabéry Géza, a Nagyváradon elindított Magyar Szó című irodalmi hetilap szerkesztője 1930-ban mindannyiuk tíz évvel korábbi legfőbb törekvését az „önálló erdélyi irodalom” kifejlesztésében jelölte meg, abban, hogy a „vidék írói” „közvetlenül” vitassák meg sorstestvéreik életproblémáit”. A gombamód szaporodó újságok és irodalmi folyóiratok, ha nem is azonos mértékben, egyszerre kívánták őrizni a nyelvi és a nemzeti tudatot, a kulturális identitást, mérlegelték az új államkeretbe történő beillesz-

kedés lehetőségeit. „Erdély lelki megújulását [akarták] – mondta Tamási Áron Ruffy Péternek 1938-ban –, mégpedig úgy, „hogy ez ne faji, hanem általános emberi eszményi alapokon történjen". Mindenekelőtt azonban létre akarták hozni a magyar irodalom új decentrumait, újra akarták indítani a régió irodalmi életét. Ehhez pedig új szerzőkre volt szükség.

*

Tamási Áront, aki 1922 júliusától a kolozsvári Hitelbank, utóbb egy brassói pénzintézet alkalmazottja lett, mindenki írásra buzdította. Ezt tette a Keleti Újság és a Napkelet főszerkesztője, Paál Árpád, felajánlva neki az újság irodalmi mellékleteként elindított Pásztortűz oldalait is. Írásra ösztönözte valamikori gimnáziumi osztálytársa, majd a Kereskedelmi Akadémia kollégiumában szobatársa, Molnár Jenő. Ezt támogatta eljegyzett menyasszonya, Holitzer Erzsébet. Legfőképpen azonban Nyirő József sarkallta, a „drága jó ember", amint 1923. április 9-én írta róla Tamási Molnár Jenőnek, akivel akkor már egy hónapja közösen béreltek lakást, s akivel gyakran „illogattak" (azaz iszogattak) együtt hajnalig. Nyirő ekkor a Keleti Újságban, a Pásztortűzben, az Ellenzékben tudta segíteni Tamási megjelenését.

Az egymás után olvasható Tamási-művek – a Keleti Újságban 1922. augusztus 22-én megjelent *Mikor az erdő ébred*, a szeptember 21-i *Tengersok ideje annak…* és az 1923. február 17-i *Vigadjatok ügyesen* után, az Ellenzék 1923. húsvéti számában megjelent *Ki vagy hé* című novella és a Keleti Újság 1922-ben meghirdetett és meghosszabbított novellapályázatán (Balla Böske *Bűn* című írásával) megosztott első díjat nyert alkotása, az újságban április 29-én közreadott *Föld embere* – felhívták a pályakezdőre a szerkesztők és szerkesztőségek figyelmét. Tamási idézett leveléből tudható, hogy 1923 áprilisában Reményik Sándor már társaságban is dicsérte az alkotásaiban megjelenő „különös erő"-t. Az Ellenzék gazdasági igazgatója 300 lejt fizetett a fiatal szerzőnek a húsvéti számban megjelent „legszebb írás"-ért.

A legfontosabb ösztönzés azonban Benedek Elek levele és Balázs Ferenc hívása volt.

Benedek Elek (1859–1929) író, lapszerkesztő 1921-ben költözött visszza Budapestről falujába, Kisbaconba. Akárcsak az 1918 végén Sztánára visszatért építész-grafikus-író-szerkesztő Kós Károly (1883–977), Benedek Elek is szűkebb hazájának kívánt szolgálni. Nagy örömmel fogadták Erdélyben. Az újságok, szinte valamennyien, cikket, verset, novellát vártak tőle. Ő pedig sorra teljesítette a kéréseket. Első írását a Keleti Újságnak küldte el. 1922-ben elvállalta a Cimbora című gyermekújság és az *Én naptáram* szerkesztését. Levélben fordult írókhoz és költőkhöz, akiktől

mindkét helyre műveket várt. 1923-ban a Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság elnöke lett. 1923 márciusában levélben kereste meg Balázs Ferencet. A *Megnyitom a földnek száját* című novella szerzőjéről érdeklődött nála. Arra volt kíváncsi, hogy ez az „erős fiú", ez a „nagy talentum" Farkaslakán bíró-e, földműves-e, vagy valami más. Tamási a Balázs Ferenc közvetítésével hozzá eljutott levélre 1923. március 24-én válaszolt. Összefoglalta addigi pályafutását, s jelezte, arra készül, hogy „fajtája […] érdekében" dolgozzék.

Balázs Ferenccel (1901–1937) nem ilyen tekervényes úton került kapcsolatba. Balázs az unitárius kollégiumban lakott Kolozsvárt, lelkésznek készült. 1921-ben a Kemény János nevével indult Előre című irodalmi lap köré kezdte szervezni a fiatal írókat. 1922-re már együtt volt tíz reménybeli szerző: rajta kívül Dobai István, Finta Zoltán (akkor „fizetéses újságíró"), Jakab Géza, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Kemény János báró, Maksay Albert (akinek versei jelentek meg a Pásztortűzben), Mihály László, Szent-IványiSándor. A *Szász Tamás, a pogány* megjelenése után Balázs Ferenc a tizek mellé meghívta tizenegyediknek Tamási Áront, azt ajánlva, lépjenek föl együtt egy antológiában.

A friss diplomás Tamási Áron (a kép bal szélén) barátaival 1922. június 14-én (PIM Művészeti, Relikvia- és Fotótár, ismeretlen felvétele)

„Tamási nyomban felkapta a gondolatot – olvasható Kacsó Sándor *Virág alatt, iszap fölött* című önéletrajzi írásában –, s bár [ekkor már] ő volt az, aki külön is leghamarabb s a legnagyobb eséllyel jelentkezhetett volna egész kötettel, mégis kitartóan szorgalmazta az antológia anyagának összegyűjtését, megszerkesztését, a könyv megtervezését, az illusztrációk

kiválasztását, a képanyag elbírálását." A készülő könyvről Balázs Ferenc és Dobai István közös kollégiumi szobájában beszélgettek. Minden írást megtárgyaltak. Egyszerre „szerkesztődött" az Előre és az antológia. Tamási ötletére határozták el, hogy a (közös irodalmi program nélkül készülő) kötet terjesztésébe fiatal hölgyeket, mindenekelőtt leányismerőseiket vonják be, amolyan irodalompártoló egyesületet szervezve belőlük. A szerzők ambícióit és szándékait Tamási foglalta össze. „Fiatal erdélyi írók – szól az előfizetők gyűjtésére buzdító felhívás –, akiket mint új sziklákat világomláskor, kivetett magából a föld, most hozzátok akarnak találni. Papírra sokat ne barázdáljanak, üzenik nektek. Szívüket tették a papírra, vegyétek föl róla. Szorítsátok magatokhoz, mert megszólal a szív, ha közel érzi a testvérszívet. S akkor együtt fog zengeni az egészvilág. Fületekbe súgjuk ezt, hogy súgjátok mindenki fülébe. – Legyetek apostolai a megújuló erdélyi magyar irodalomnak."

A *Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival* című gyűjtemény 1923 áprilisában jelent meg. A kötetben három Tamási-novella szerepelt: a *Föld embere*, a *Tengersok ideje annak…* és a *Megnyitom a földnek száját* (későbbi címe szerint: *Zarándok földműves*). Úgy látszott ekkor, Tamási lesz a frissen születő erdélyi magyar irodalom egyik nagy reménysége.

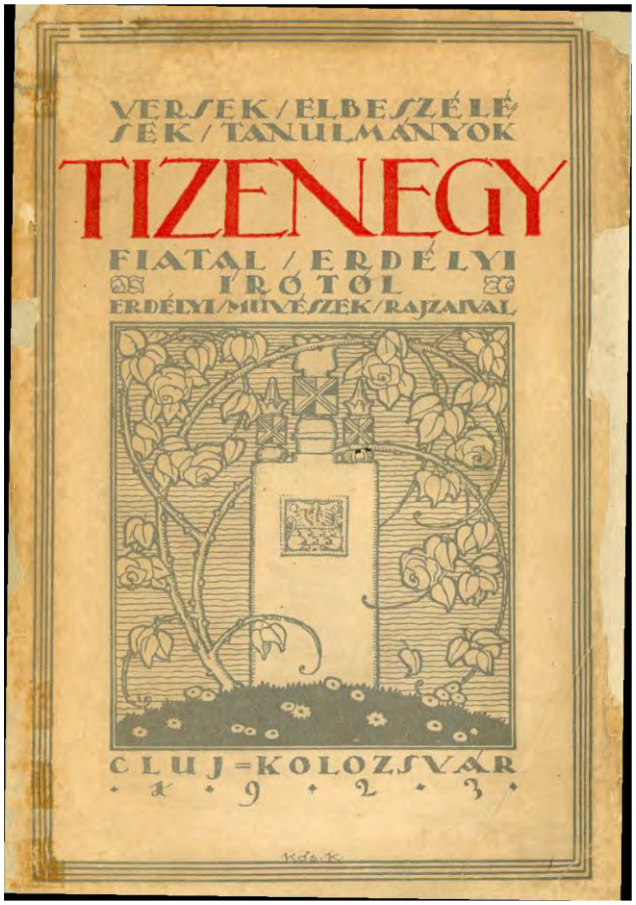
Tamási Áron a látványos és sikeres írói indulás ellenére sem maradt 1923-ban Erdélyországban. 1922-ben gondolt először arra, hogy elmegy szerencsét próbálni az Egyesült Államokba, amint azt őelőtte Farkaslakán többen is megtették. Nem földet akart vásárolni magának a faluban, ahogyan az a szerencsével hazaérkezők közül egy-kettőnek sikerült. Sok pénzt akart szerezni, mondta édesanyjának Tamási Gáspár emlékezete szerint. Később arra is gondolt, hogy kiviteti menyasszonyát, Holitzer Erzsébetet. A tervet a nagyprépost nagybácsi is támogatta: amikor unokaöccse állásba ment, ígért neki havi háromszáz lej segítséget, amelyet júliustól januárig azonnal kifizetett, adott továbbá külön ezer lejt, hogy sikerüljön megszerezni az útlevelet.

Tamási Áron a Benedek Eleknek 1923 márciusában elküldött levélben már arról írt, hogy „tíz esztendő"-re elmegy Amerikába, ahonnan ezt követően hazatér, hogy „nagyobb felkészültséggel" kapcsolódjék be a munkába. „Szomorúan" ment el, „mint a madár ősszel", írta a Keleti Újságban július 7-én megjelent, búcsúzóul elküldött, *Jussomat ne vitassátok* című cikkében. Erősen élt benne a vágy, hogy megtanuljon valamit, amit majd visszahoz a hazájába, akárcsak Pápai Páriz Ferenc és Misztótfalusi Kis Miklós.

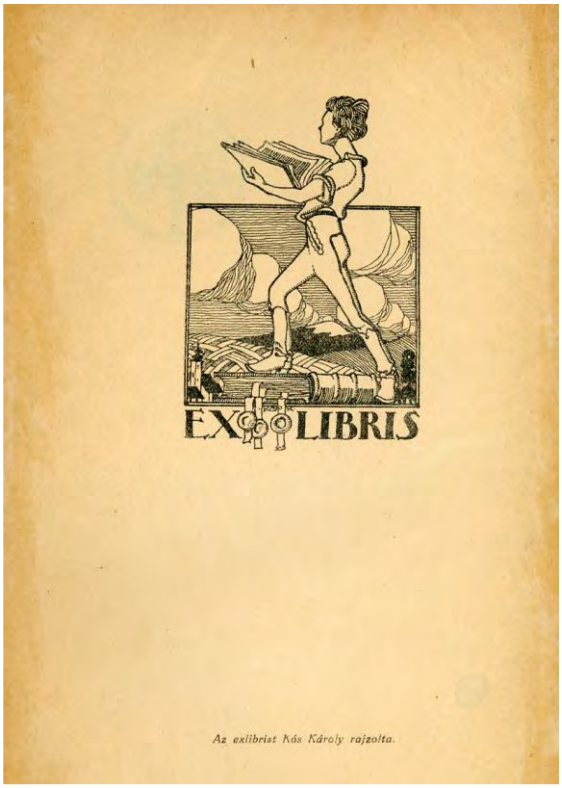
1923 júliusában indult el a Tamási Áron János névre kiállított, 1926. április 23-áig érvényes útlevéllel, a New Yorkban élő nagybácsi, Fancsali

Gáspár meghívólevelével, az 5000 dolláros biztosítékkal megszerzett bevándorlási engedéllyel és a megküldött hajójeggyel. Danzigban (ma Gdańsk) szállt fel a Litvánia nevű óceánjáróra, a kivándorlókat folyamatosan szállító három hajóóriás egyikére.

1923 augusztusában, kilenc napig tartó hajóút után érkezett meg New Yorkba. Fancsali Gáspáréknál szállt meg. Az ő segítségükkel munkát keresett. Hosszabb-rövidebb ideig tizenhatféle foglalkozást űzött: volt „kilincset fényesítő”, dobozgyári munkás, benzinkútnál kisegítő, autómosó, dolgozott öntödében, a Columbia Egyetem klubjában, rövid ideig tisztviselő volt a Miners and Merchants Bankban.

A Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival című antológia borítója, 1923. április (PIM Könyvtár)

Kós Károly rajza az antológia belső borítóján (PIM Könyvtár)

Feküdj le város

– késő este Newyorkban –
E csendet a lelkem be régen
Kereste
S be nagyon vártam, hogy jöjjön ez
Az este.
Nincs itt senki: szivem az időt
kileste,
Susogva igy imádkozom én
Ma este:
Feküdj le örök lárma,
Hogy legyen immár árva
Egyszer itt az ember.
Feküdj le nyüzsgő élet,
Hullj rám áldott kimélet
S takarj, mint a tenger.
Csendesedjél zűrzavar,
Pihenjen a hűs avar
Őszi búban kedvére.
Aludjál ki pazar fény
S legyen ma sok jó legény,
Kit nem kerget a vére.
Dőlj le az ágyba ember
S magadnak álmot rendelj,
Hogyha nem vagy páros.
Ébredj fel te drága csend,
Ha alszik a város…
És Te Isten, ne légy hozzám most
Haraggal,
De takarj be puha, drága szép
Szavaddal…
És az égből sok virággal szállj
Te angyal,
Mert én most békülök kicsivel
És naggyal.
…Üdvöz légy angyal,
Aki már szálldos…
Feküdj le város,
Feküdj le város…

(Tamási Áron Amerikából küldte ezt a verset a kolozsvári Keleti Újságnak.)

Nem rokonszenvezett az amerikai metropolisszal és az amerikai életformával. Legelső élménye a *Bajszerző nagyvilág* szerint a tökéletes egyformaság volt, a nagy hőség ellenére minden férfin látható szalmakalap, a 20–30 emeletes házak kőtömbje, a vastraverzeken futó magasvasút, meg a „tízcentes üzletek" sokasága, ahol „a fogpiszkálótól kalapácsig, ajakfestőtől pongyoláig" mindent meg lehetett vásárolni. 1923 júliusától 1924 tavaszáig bejárta a várost. A Wall Streeten megnézett „néhány bankot", a City National Bank palotájában látta a négy nagy termet, ahol „az állásért jelentkezők […] kérvényeiket megírhatták". Megtapasztalta a hétköznapi életet, az amerikai vendéglőt, ahol a vendég „gyorsan kiválasztja a magáét, s még gyorsabban megeszi, s újra rohan dolgozni, szájában egy-két fogpiszkálóval". Volt Long Islanden, megnézte az amerikai elnökök „élethű" szobrait és a bűntények illusztrációit, a Central Park melletti Természetrajzi Múzeumot és a templomokat. Volt „burlesque-színház"-ban, kabarében, moziban, szépségkirálynő-választáson és „igazi színház"-ban. Látta *A hattyú*t, meg a Molnár Ferenc-darabok plakátjait („a *Farkas* – írta – egy kerek hét alatt megbukott, az *Üvegcipő* szintén nem érte meg a negyedik hetet"), látta Franz Werfel és Eugene O'Neill színműveit. A „legtökéletesebb művészi produkció"-nak „az összes New York-i színjátszások között" a Max Reinhardt által rendezett *The Miracle* című színjátékot tartotta.

New Yorkban látta ugyanakkor a Ku-Klux-Klan „titkos hatalmú egyesület" szertartásait, a növekvő rettegést, a „bevándorló"-t, a „zsidó"-t, a „katólikus"-t [!] üldözők fanatizmusát (írta *A székely legény levelei* sorozat 1923. októberi darabjában). „Nagy Amerika. Még nagyobb a szabadság, s még ennél is nagyobb a hitványság" – olvasható ugyanitt.

1924 márciusában egy hónapot Indiana állam tízezer lakosú kisvárosában, Garyben dolgozott, majd április 1-jétől a nyugat-virginai Welchbe került banktisztviselőnek. Az volt a feladata, hogy a magyar és román bevándorlók pénzügyeit intézze, magyar és román nyelvű körlevelekkel a bankhoz csalogassa valamennyit, írta Molnár Jenőnek 1924. április 4-én. 130 dollárt keresett havonta, ebből a fürdőszobás szoba bérleti díja havi 28 dollár, kosztot „a legszebb helyen vett", s ezért havonta 45 dollárt kellett fizetnie.

Tamási Áron Amerikában, akárcsak Ábel a maga életében, szűkebb és tágabb értelemben arra a kérdésre kereste a választ, „mi végre van a világon". Ábel először Isten imádásában és a haza szolgálatában vélte felfedezni élete célját. Később az „igazság" és az „emberi erény" követését tartotta fontosnak. Legvégül „jött rá" arra, hogy az embernek a „tarka és zegzugos világ"-ban mindent meg kell ismernie: „a megbocsátandó embereket, az egymásra morgó népeket", s amikor mindent megismert,

vissza kell menni oda, ahol „otthon lehet”, ugyanis „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”.

Tamási fejében, akárcsak hőse gondolkodásában, fokozatosan vált végleges meggyőződéssé a hazatérés és magyar íróvá válás terve. Az első hetekben a Benedek Eleknek írt fogadalomféle és a kedvezőtlen benyomások ellenére arra gondolt, „megtanul tökéletesen angolul és angol író lesz”. Aztán letett erről. Rájött, emlékezett rá 1944-ben egy Féja Gézával készült interjúban, ő „nem lehet más, csak magyar író”.

Ezt a szándékát erősítette a tény: menyasszonya nem kapott útlevelet. Még inkább erősítette az írás belső kényszere. Az Amerika felé tartó hajón kezdte el írni a *Bajszerző nagyvilág* című útirajzát, amelyet aztán 1926-ban Kolozsvárt fejezett be. 1923. október 7-étől 1924. március 9-éig hét írást küldött a Vasárnapi Újság számára *Székely legény levelei Ámerikából* címmel. *Erdélyi sors* volt a címe a Pásztortűz 1923. november 10-i számában olvasható híradásának Kovácsné Páli Rózsáról, „az amerikában feltűnt székely költőnő”-ről. 1923-ban készült el az *Ördögváltozás Csíkban* című novella.

Pihenő állapotban a „Boxmaker”-ség után, New York, 1924. január vége
(PIM Művészeti, Relikvia- és Fotótár, ismeretlen felvétele)

1925. július 30-án ismerősökkel New Yorkban, a Central Parkban
(PIM Művészeti, Relikvia- és Fotótár, ismeretlen felvétele)

New Yorkban, 1925
(PIM Művészeti, Relikvia- és Fotótár, ismeretlen felvétele)

Hazafelé Amerikából az Aquitania fedélzetén
(PIM Művészeti, Relikvia- és Fotótár, ismeretlen felvétele)

Ugyanabban az évben fejezte be a *Tüzet vegyenek!*, a *Javaimból kiforgattál, virtus!*, az *Ecet és vadvirág* című novellákat, meg a Benedek Elek által szerkesztett Cimborában a következő év januárjában megjelent írást, *A legénkék kiráját* [!] (végleges címe szerint: *Hűséges Mártonka*). 1924-ben lett kész a *Mihályka, szippants!*, az *Úgy becslem, meghala* (végleges címe szerint: *Öreg fa gyökere*), a *Zeng a magosság*, a *Ha igazság, harmatozzék!* és a *Lélekindulás*. 1924 áprilisában már egy „székelyregény"[!] megírásának terve foglalkoztatta. Ekkor vagy nem sokkal ezután készítette el első drámáját, a Kolozsvári Nemzeti Színház pályázatára „Siculus" jeligével beküldött *Ősvigasztalás* címűt, amelyet a bírálóbizottság írásbeli dicséretben részesített (s amelynek kézirata 1966-ban került elő a valamikori jó barát, Molnár Jenő hagyatékából). 1924. szeptember 22-én jelent meg az Ellenzékben a *Székelyek között Amerikában* című „tudósítása". 1925-ben egy amerikai magyar lapban volt olvasható a *Siratni való székely* című novellája, amelyet Simon Ernő küldött el Féja Gézának másolatban ezzel a felkiáltással: „Itt az író, akit vártunk!" 1924 végén, 1925 elején menyasszonyának is hazaküldte a novellákat, amelyeket – az általa megszabott sorrendbe rakva – Holitzer Erzsébet készített elő kötetben való megjelenésre. Ugyancsak ő volt az, aki megszervezte az előfizetőket azoknak a „leányocskák"-nak és „leányok"-nak a címlistáit felhasználva, akik annak idején a Tizenegyek antológiáját terjesztették. Kacsó Sándor korrektori segítségével, bankkölcsönnel kiegészített pénzből így jelent meg 1925 áprilisában Tamási Áron első önálló könyve, a *Lélekindulás*.

Ez a kötet, meg talán Benedek Elek érdeklődése, aki az *Erdélyi történetek* című könyvbe beszerkesztette a *Föld embere* című novelláját, és a menyasszonya hívó szava arra ösztönözték, ne töltse Amerikában az előre elgondolt tíz évet. Leginkább azonban a honvágy vonzhatta. Akárcsak a *Székelyek között Amerikában* című írás gyerekembere, ő is visszavágyakozott a hazájába. Ezt foglalta szavakba, Nyirő József „székelyeskedő" írásmódját követve, már 1924. január 31-én kelt, Benedek Eleknek címzett levelében: „Magamnak bizon sok fájdalmam van, a nagy sóvárgásom Erdejország felé. S még akaratom ellenére sem apad, pedig vagy egy esztendőt még epekedéssel kell eltöltenem. Világlátásnak, tapasztalásnak s minden jóramenendőnek árát fizeti nagy székely szíve miatt az ember. S jutalmul nyílik a lélek, s az ember esik, esik a mélység felé, hol igaz örömnél több a fájdalom, de tán valamikor termés is leszen a keserű földön."

Tamási Áron 1926. május közepén indult el az Egyesült Államokból az Aquitania fedélzetén. Le Havre kikötőjében szállt partra. Párizst útba

ejtve, Budapesten át érkezett meg Kolozsvárra. Mindössze egy irodai méretű Underwood írógépet hozott magával.

*

1926. június 1-jén a kolozsvári főpályaudvaron a vonatról leszálló Tamási Áron már híres írónak számított. Első novelláskönyve, a *Lélekindulás* után itt is sokan azt gondolták, az ő műveiben születik majd meg „az új magyar irodalom".

A *Lélekindulás* 1925. évi áprilisi megjelenéséhez azonban keserves út vezetett. Mivel akkor a könyvkiadók semmiféle kockázatot nem vállaltak, ezért a kiadáshoz szükséges pénzt a szerzők gyűjtőívekkel, előfizetési felhívásokkal maguk teremtették elő. Így jelentette meg könyvét az 1920-as évek első felében Áprily Lajos, Szentimrei Jenő, Bárd Oszkár, Tompa László, Szántó György és Nyirő József is. Tamási Áron megpróbált Amerikából segíteni a kiadást szervező-megvalósító menyasszonyának. Bizonyára sok mindenkit mozgósított ebben az ügyben. Egykori gimnáziumi magyartanárának, Jaklovszky Dénesnek a segítségét így kérte 1925. január 24-én Welchben feladott levelében: „Írtam [menyasszonyomnak], hogy Önnek is küldjön egy gyűjtőívet, s e sorok által magam is nagyon szépen megkérem, hogy a dolgot a többi tanár úrnak említse meg, úgyszintén a nagyobb diákoknak is, mivel minden előfizető közelebb viszen egy lépéssel a célomhoz, amiben mindnyájunk számára rejtőzhetik ígéret."

Az 1925. év húsvétjára elkészült könyv, Kós Károly borítójával, az ötödik oldalon a következőképpen elhelyezett ajánlással jelent meg:

Ezt a könyvet
mint gyarló testét s vérét s jóhű lelkét, a világban elbojgott szomorú gyermek felajánlja, s visszaadja Erdélynek: székelyeknek, magyaroknak, románoknak, zsidóknak, szászoknak; apának, anyának, szerető párnak; békességnek, hitnek, jóramenendő erőknek; füveknek, vizeknek, virágoknak, ágaknak s rajtók madaraknak: s aki mindezeket a pusztulástól megójja és virágoztassa:
a Géniusznak, ki
az Isten.

A kortársak közül Féja Géza és Németh László foglalta szavakba a könyv lényeges újdonságait. Féja a novellatípusokat regisztrálta: a „prózává oldott balladá"-t, a népmesei szálakkal átszőtt pajzán történetet, a „messianisztikus és a metafizika vidékére kalandozó írás"-típus meglétét. Németh László 1926-ban, 1928-ban, 1930-ban és 1931-ben értelmezte a legelső írásokat. Tamási, a „páratlan elbeszélő talentum", írta legelébb,

a *Lélekindulás*sal „megtette azt, amin a nagy írók kezdik: újra fogalmazta a műfaját".

Áprily Lajos az Ellenzékben, Walter Gyula a Pásztortűzben, Hartmann János a budapesti Napkeletben, Benedek Marcell a Századunkban recenzálta a *Lélekindulás*t.

*

Holitzer Erzsébeten, a menyasszonyán kívül főleg azok várták Tamási Áron hazaérkezését, akik az 1880-ban indult Ellenzék, az 1918-ban színre lépő Keleti Újság vagy az 1921-ben az Erdélyi Szemle örökébe lépett Pásztortűz szerkesztőségében találkoztak- találkozhattak vele (Nyirő József, Paál Árpád, Reményik Sándor), meg azok, akik a Tizenegyek antológiájában szerzőtársai voltak (mindenekelőtt Kacsó Sándor és Kemény János); de várta őt Benedek Elek, Kuncz Aladár, az Ellenzék című napilap irodalmi rovatának vezetője, Áprily Lajos és Kós Károly.

Paál Árpád, aki 1918–19-ben alispán és az Udvarhely megyei Nemzeti Tanács elnöke volt, a Keleti Újság, a Napkelet, utóbb az Újság főszerkesztője, a nemzetiségi megmaradás politikájának egyik programadója lett. A Napkeletben 1921-ben közreadott cikkében (és utána több írásában) hitet tett amellett, hogy a jövőt nem gyűlölethegyek"-et jelentő „emberpiramisok"-ból, hanem „a népek alaprétegének […] közösségéből" kell felépíteni. A fajelvű radikalizmussal, nacionalista parasztmítosszal szemben a magyar–román–szász együttműködésben, a kelet-közép-európai „agrárdemokratikus törekvések" közösségében látta a jövőt.

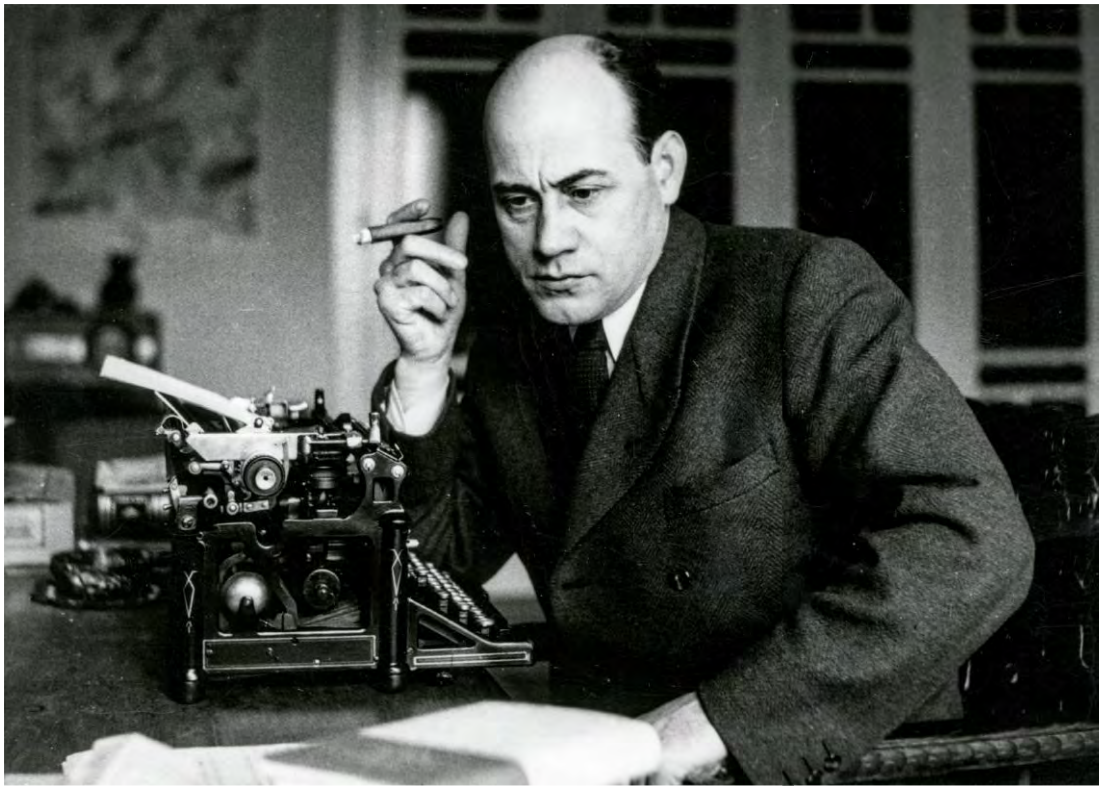
Kós Károly az 1910-es balázsfalvi román nagygyűlés után írta le először a Budapesti Hírlapban: „valami nagy hiba van a politikában […]. Transsylvániában valami nem úgy van", ahogy eddig tudták, s a magyar, székely és szász, a „három rendi nemzet"-nek a románsággal is „jóban kell lenni". Kós 1919 tavaszán (hasonlóan a nem román többségű területen alakult Bánsági Köztársasághoz és a Székelyudvarhelyen és közvetlen környékén létrehozott Székely Köztársasághoz) megszervezte a rövid életű Kalotaszegi Köztársaságot, amelynek címert, pénzt és zászlót tervezett. 1921-ben Paál Árpáddal és Zágon Istvánnal megfogalmazta *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Kőrös-vidék és Máramaros magyarságához!* című röpiratát, részt vett a Magyar Néppárt megalakításában, Vasárnap címmel hetilapot indított, 1922-ben néhánytemplom restaurálása mellett linómetszeteket és bibliofil könyveket készített, 1924-ben kiadta a *Kaláka Kalendárium*ot, 1924-ben Paál Árpáddal, Zágoni Istvánnal, Kádár Imrével, Ligeti Ernővel, Nyirő Józseffel megszervezte az Erdélyi Szépmíves Céh kiadót.

A Céhvel az volt a tervük, hogy megteremtik az erdélyi (romániai) magyar irodalom életlehetőségeit: „vállalati rezsi és közvetítői haszon terhelése nélkül" juttatják el az olvasókhoz a könyveket. Ennek pénzügyi alapját kétféle kivitelben megjelentetett könyvekkel akarták biztosítani: az amatőr kiadásban, merített papíron, illusztrálva, kemény kötésben, zárt, számozott példányszámban, kizárólag a pártoló tagoknak szánt, darabonként 200 lejes kötetekkel és a nagyközönségnek „félfamentes papíron" készült, olcsó fűzött példányokkal. 1924-ben az első felhívásra százharminc pártoló tag jelentkezett, számuk 1926-ban már 320, de még 1941-ben is 198 pártfogója volt a kezdeményezésnek. A Céh 1944-ig, megszűnéséig összesen 166 kötetet adott ki.

*

1926-ra véglegesre formálódott és nevet kapott a *magyarságtudat* helyi változata, a *transzszilvanizmus*, a magyar nemzettudat bővített-szűkített formája. A *nemzettudat* (Láng Gusztáv szavait idézve) magában foglalja „a nemzethez mint történeti-politikai képződményhez tartozásának az elfogadását, a nemzet életében való részvétel szándékát, egy olyan értékrend vállalását, melyben magának a nemzeti létnek van kitüntetett és meghatározó szerepe". Ez a tudatforma nem kizárólag az anyagi érdekekre épül fel, sokkal inkább a különálló identitáshoz és a „hozzátartozáshoz" fűződő eszmei érdekeken, – Max Weber szavaival – „az etnikai közösséghiedelmen" nyugszik. Ez a „közösséghiedelem" kialakulhat tisztán politikailag meghatározott közösségek esetében is.

Akár az etnikai azonosságon, akár a politikai közösség elvén épült fel az állam, Európában a 19. század második felében egymást gyengítő két folyamat indult el. Egyrészt a regionális kultúrák közeledése-egységesülése következtében megerősödött a nemzettudat. Másrészt az egységesítő-központosító törekvésekkel szemben, a nemzeti kereteken belül újból öntudatra ébredtek a régiók és a regionális kultúrák. A 20. század elején a szellemtörténeti iskola és a politikai változás még kedvezett is a regionális törekvéseknek, a regionális irodalmak elismerésének. August Sauer és Josef Nadler „tájirodalom-elmélete" („Landschaftstheorie"), amely a német irodalmon belül meg kívánta különböztetni a porosz, a szász, a bajor, a sváb és más hagyományokat, a „törzsek és tájak" irodalmát, egybehangzott általában is a helyi irodalmi hagyományok óhajával, a német „Heimatdichtung" és a francia „régionalisme" szellemi irányzatával.

Az Amerikából hozott Underwood írógépen élete végéig dolgozott, Kolozsvár, 1942 (PIM Művészeti, Relikvia- és Fotótár, ismeretlen felvétele)

A román államszerkezet kiépülésével és a magyarság politikai szerepvállalásával párhuzamosan nyilvánvaló lett, hogy az új helyzetbe jutott magyarok számára a kulturális hagyományokra épülő *kulturális identitás* vált meghatározóan fontossá. Ez a magyar nyelv vállalását és az ehhez a nyelvhez kapcsolódó kultúrönérzet ápolását jelentette, annak szem előtt tartásával, hogy a kultúrönérzetben jelen van az egész nemzethez kapcsolódás gondolata, a nemzeti léttől elszakíthatatlan szimbólumok, intézmények és a közös történelem vállalása, annak a ténynek a szavakba foglalásával, hogy az erdélyi magyarok és székelyek „egy nemzet nagy tömbjei, saját akaratuk ellenére" kerültek „idegen imperiumok alá", a politika „vaskényszere" ellenére azonban „a magyar nemzet minden külső látszat dacára belül, lelkileg és szellemileg eltéphetetlenül egy maradt" (amint írta Makkai Sándor 1938-ban).

Az újjáéledő magyar politikai és kulturális szervezeteknek nem volt lehetőségük arra, hogy a Román Királyságban a román nemzetiségűekkel együtt, a 12. század óta itt élő és a fejedelemválasztó jogban a 16. századtól osztozó szászokkal és más népcsoportokkal összefogva nemzetalkotó elemnek tekinthessék magukat. Az llamhatalom mindent megtett azért, hogy az ezer esztendeje itt élő magyarok lemondjanak a magyar nemzet-

hez tartozás tudatáról, még a kulturális nemzettudatról is, s csak a *kisebbség*, a *szórványmagyarság* vagy a *magyarul beszélő román állampolgár* helyzetében identifikálják magukat.

Ebben a politikai helyzetben nem lehetett építeni Mocsáry Lajos „egyenjogúsító" érveire az 1880-as évekből, Jászi Oszkár javaslataira a nemzetiségi kérdés megoldására, amelyeket 1912-ben fogalmazott meg *A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés* című munkájában, s Ady Endre ekkor írt cikkére, a *S ha Erdélyt elveszik?* című írásra, amelyben szót emel a „térképváltoztatások"-kal egymástól elszakítható „két ikergyermek"-ről, a „román"-ról és a „magyar"-ról, „a vad hazapolitiká"-ról, amely az új határok kijelölésével „hazátlanná tenne két szerencsétlen s minden más nemes fölszabadulásra joggal váró nációt". A numerus valachiust érvényesítő állami akarattal szemben egyetlen dolgot lehetett tenni: fölmutatni a tényt, miszerint ezen a területen (legalább hétszáz éve) együtt élnek magyarok, románok és szászok, s ennek következtében – amint Ady írta idézett cikkében – „Erdélynek külön lelke van". Kós Károly 1912-ben, az *Erdély és a pesti közvélemény* című cikkében úgy írt Erdélyről, mint politikai, földrajzi, históriai, jogi és gondolkodásbeli entitásról. Ezt a „külön lelke"-t Kós Károly 1921-ben a *Kiáltó szó*ban „erdélyi psziché"-nek nevezte, Balázs Ferenc 1922- ben, a *Tizenegyek* antológia előszavában „erdélyiség"-nek mondta. Kós Károly 1932-ben megjelent *Budai Nagy Antal históriájá*ban azt hirdette: az itt élt és élő népek együttes erőfeszítése nemcsak „lehetséges történelem", hanem „valóságos tett", a szülőföld, a „tájhaza" védelme. Tamási Áron hasonlóan vélekedett. 1929-ben *Azok a baloldali erdélyi titánok* című cikkében így írt a transzszilvanizmusról: „Bevallom: nem tudom érthető módon nevezni ezt a fogalmat. Csak megközelíteni tudom, és sejtetni tudom körülrakott képekkel. Talán maga a történelem sem tudta teljesen kifejezni még ezt a Valamit, ami nem is fogalom tán, hanem értelem és érzés, vajúdás és sors, valóság és titok. Vagy divatos szavakkal így tudnám mondani talán: a transzszilvanizmus különböző fajok életének találkozása fenn az emberi magaslaton. És ezt vallom erdélyiségnek."

A szülőföldhöz való ragaszkodás értéktartalma – Kós, Tamási és mások szerint – kitölti az általános nemzettudat kereteit. A szülőföld ebben az összefüggésben átveszi a „haza szerepkörét". A transzszilvanizmus, az így megfogalmazott (folyamatosan bővülő, árnyalódó, gazdagodó) új ideológia pedig átvette azokat „az identitás-meghatározó értékek"-et, amelyek „eredetileg a nemzet és a haza tartozékai voltak".

*

Tamási Áron 1926. június 1-jén a kolozsvári pályaudvarról eljegyzett menyasszonyával a Petőfi utca 36.-ban lévő Holitzer házba ment. A ház első részében laktak a szülők. A tágas udvarról nyílt az a lakrész, amelyet Holitzer Erzsébet az esküvőig berendezett vőlegényének. Feltehetően a megérkezés napján mutatta be az író az útlevelét a rendőrségen, még ugyanezen a napon regisztráltatta magát a lakáshivatalban. Szeretett volna pihenni. Lekötötték a rövidesen, július 10-ére kitűzött esküvő előkészületei. S az esküvő előtt még lélekben befelé akart fordulni, amint írta (utólag) Benedek Eleknek.

A barátok azonban nem hagyták nyugodni. S azonnal bekerült az irodalmi élet forgatagába. Szentimrei Jenő (1891–1959) költő, író, újságíró már június 2-án és 3-án bevonta egy megbeszélésbe, amelyen Paál Árpád (1880–1944), Kós Károly (1883–1977), Nyirő József (1889–1953), Walter Gyula (1892–1965) és Makkai Sándor (1890–1951) író és református püspök arról tárgyalt, miként lehetne elérni az 1880-ban alakult Erdélyi Irodalmi Társaságban, hogy „elnök és főtitkárcsere történjék".

A terv nem sikerült. Egy másik terv azonban megvalósult. Tamási már Amerikában hírét vette annak, hogy a Tizenegyek antológiájában valamikor vele együtt szerepelt „Kemény János erdélyi Helikont tervez". A hír vétele után azonnal írt a „bárónak", ahogyan egymás között pajtáskodva nevezték barátjukat, „dicsérvén az eszméjét" (olvasható a Jancsó Bélának 1926. március 4-én feladott levélben), azt remélve, hogy őt is meghívják a testületbe. Kemény János bizonyára a legelsők között gondolt rá, s valószínű, hogy neki is megküldte a június 17-én kelt meghívólevelet a marosvécsi kastélyban július 15. és 17. között rendezendő tanácskozásra.

Tamási Áron még a konferencia előtt találkozni akart a szüleivel és testvéreivel. Vonatra szállt, olvasható a *Vitézi élet Udvarhelyszéken* című írásában, s 26-án, szombaton reggel megérkezett Székelyudvarhelyre. A Kossuth utcában nézelődő írót megkérdezték, beszél-e románul, igazoltatták, s mivel csak „egy újságírói legitimáció" volt nála, felkísérték a rendőrségre, jegyzőkönyvet vettek fel, azután átvezették a csendőrőrsre, elvettek tőle mindent, s éjszakára bezárták egy cellába. Másnap egy csendőr elkísérte Farkaslakára. A helyi csendőrőrs őrmestere szabadságon volt, meg kellett várni, amíg Korondról odaérkezik a helyettese. Hiába jött édesanyja sírva, és a rokonság, az éjszakát a farkaslaki őrs fogdájában kellett töltenie. Következő nap „a bíró mint a falu képviselője, a volt segédjegyző és egy nagybátyja" visszakísérték a csendőrrel együtt Székelyudvarhelyre. „Az elöljárók a falu nevében kérték az őrmester urat", engedje szabadon földijüket, mert becsületes ember. Végül hétfőn délután öt órakor a falu elöljáróinak garanciájára, egy székelyudvarhelyi

ügyvéd közbenjárására „és Joan Sarbu csendőr százados megértő és humánus bánásmódjának” köszönhetően megszabadult a csendőrségtől.

A Farkaslakán volt látogatás nem tartott sokáig. Tamási Áron június 30-án már visszatért Kolozsvárra, még aznap megírta a vele történteket, s rövidített formában, *Kaland hazai földön* címmel meg is jelent az Újságban július 2-án. A július 10-ei esküvő után, amelyre a kolozsvári Szent Mihály-templomban került sor, 16-án megérkezett Marosvécsre, az első helikoni találkozóra.

„A mű eredeti verziója a Petőfi Ügynökség Nonprofit Zrt. kiadásában megjelent „Sipos Lajos: Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” 2022-es kiadása. © Petőfi Kulturális Ügynökség, 2022”